

Az összeírások, mint az olvasás társadalomtörténet forrásai*

A következő fejtegetések abból a meggyőződésből születtek, hogy az empirikus olvasó kutatás történelmi határai jelentős mértékben tágíthatóak. Megalapozott az a gyanú, miszerint az irodalomtudósok szkeptikus megjegyzései arról, hogy az empirikus recepció kutatás történelmi dimenziót kapjon, elég gyakran egy kevésbé ismert munkaterülethez fűződő dilettantizmus félelméből vagy egy új pozitívizmussal szembeni bizalmatlanságból erednek. Mindkét magatartás indokolt. Másrészt a recepció történeten belül egy olyan olvasótörténet jelentőségét emelik ki, amely elsősorban az olvasói rétegeket és azok olvasmányanyagát tanulmányozza. Felvetődik azonban a kérdés, hogyan juthatunk a lehető legpontosabb és leginkább vizsgálható kijelentésekhez a történelmileg megragadható olvasói rétegek és csoportok olvasmányairól. Az elmúlt korok vizsgálata számára valószínűleg legtöbbet ígérő segédeszközként a magánkönyvtárak elemzése kínálkozik.

Közismert az első lépés ebbe irányba: Daniel Mornet (1910), aki úttörő teljesítményének általános elismerése ellenére kevés követőre talált, 500 francia magánkönyvtárat vizsgált át, elsősorban az 1750–1780-as évekből. Vizsgálatai nagy magánkönyvtárak – egyharmaduk több, mint 500 kötetet számlál – eladási katalógusaira támaszkodnak. Ilyen aukciókatalógusok alapján mindenestre az irodalmi publikumnak csak egy elenyészően kis része ragadható meg, méghozzá egy többnyire a taláros nemességhez és a kard nemességéhez tartozó társadalmi és kulturális elit. A 18. századnál fokozottabban érvényes mind ez a 17. századra, mikor is az aukciókatalógusok még lényegesen ritkébbak. Ezen felül e katalógusok nagy része Párizsban jelent meg, úgyhogy kijelentéseik a vidéki publikumra nem érvényesek.

Jóval tömegesebb, Franciaország egész területén eloszló, minden lakossági rétegre relevánsak (még ha az irodalmi műveket illetően nem igazán problémamentes források) ezzel szemben a hagyatéki leltárak. Bár már Lucien Febvre (1941) utalt e források jelentőségére, az utóbbi évek recepció kutatásának fellendülése ellenére eddig nagyobb mértékben nem irodalomtudósok, hanem szinte kizárólag társadalom- könyv- és művészettörténészek, illetve etnológusok hasznosították. Hogy érzékeltessük annak mértékét, amit a nevezett tudományok e területen véghezvittek, utaljunk a következőkben kutatásaik

* Berger, Günther: Inventare als Quelle der Sozialgeschichte des Lesens. In: Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte. 5(1981) 368-380.

néhány súlypontjára. A társadalomtörténészek a leltárakban fennmaradt könyvtárakkal kiváltképpen a regionális- és a várostörténet keretein belül, de az egyes társadalmi- és szakmai csoportok vizsgálatakor is foglalkoztak, hogy adatokat szerezzenek Franciaország különböző rétegeinek és csoportjainak műveltségbeli és kulturális szintjéről, vallási meggyőződések, tudományos- és politikai nézetek, eszmék elterjedtségéről stb. A könyv elterjedéséről Párizs (16-18. század) és Amiens (16. század) lakossága körében a könyvtörténészek jutottak fontos információkhoz. Nemcsak mennyiségileg jelentős Quéniart (1978) hagyatéki jegyzékek segítségével végzett munkája, egy egész régió (Északnyugat-Franciaország) felvilágosodás-kori kultúrájának kutatása. Hogy a leltárak a művészettörténet kiemelkedő forrásai, az főként Wildenstein az ancien regime párizsi közönsége körében a „gout pour la peinture”-höz (a művészeti ízlés történetéhez) végzett kutatásai után vált nyilvánvalóvá. Németországban az etnológusok a legutóbbi időkben felismerték a leltárak kínáta lehetőséget az anyagi kultúra területén, az újítások történelmi diffúziójának vizsgálatában.

Az aukciókatalógusokra vonatkozó fent vázolt helyzettel szemben, leltárak esetében problémákat vet fel a források tömegjellege. Ha a bennük megőrzött könyvek alapján egy átfogó vizsgálattal próbálkoznánk az ancien regime Franciaországának olvasmányairól és irodalmi érdeklődéséről, úgy e gyakran nagyon átfogó akták tízezreire kellene átrágni magunkat - mindez csak óriási személy- idő- és költségárfordítással lehetne megoldható. Világítsa meg mind ezt néhány számadat: Labarre (1971) 4500 leltárt vizsgált át az 1503-1576-os évekből, s csupán Amiens-ben 900 könyvtulajdonost állapított meg. Marion (1979) szerint az 1750-1759-es években 3700 párizsi leltár közül 841 tartalmaz könyvet. Quéniart (1978) vizsgálataiban 5150 leltárra támaszkodik, amely 9 északnyugat-franciaországi város között oszlik meg. Labarre (1971) az 1503-1622-es években csupán az *Archives départementales de la Somme* (A Somme megyei Levéltár) leltárainak összállományát 10 000-re, az 1623-1790-es években 15 000-20 000-re teszi. Solé (1973) Grenoble-ban 1701-1790-ig összesen 1403 leltárt igazol. Garden (1970) szerint Lyonban a 18. században évente 100-150 leltár keletkezik. Hasonló helyzetet mutatnak saját vizsgálataim Marseilles-ben: itt a 17. század közepén évente ca. 80, a 18. század közepén ca. 120 leltárral számolhatunk. Ilyen körülmények között felvetődik a kérdés: nem bizonyulna-e ezen a téren a kvantitatív módszerek használata hasznosnak, sőt szükségesnek. Mindamellettt kevésbé tűnik ésszerűnek, ha ilyen feladatokkal, amelyekkel csak egy kutatócsoport tudna megbirkózni, tudósok egymagukban próbálkoznak.

A közjegyzők, bírósági szolgák, vagy - joggyakorlattól függően - más hivatalok által elkészített leltárak manapság leggyakrabban a „departement- vagy kommunális archívumokban” található. Kivételt képez Párizs a *Minutier*

*centra*llal, ahol a párizsi közjegyzői okiratokat központilag tárolják. A leltárak felkutatása, különösen a közjegyzői okiratok között, rendkívül időigényes, mivel azokat végrendeletekkel, házassági szerződésekkel, üzleti szerződésekkel stb. együtt kötötték egybe, s ezekkel közösen csupán évszám szerint vannak elrendezve. A keresést megkönnyítő regiszterek ritkák. A térbeli divergenciák mellett időbeliek is megállapíthatók. A globális és az összehasonlító vizsgálatoknál mindenestre figyelembe kell venni a leltárak készítésére vonatkozó, regionálisan különböző jogállást.

Általánosan akkor készítenek leltárakat, amikor a tulajdonos életében alapvető változás következik be: halál, válás, üzleti csőd stb. A leltárkészítés messze leggyakoribb okai a halálesetek. Ám egy ilyen hagyatéki jegyzék nem kötelező minden hagyaték esetén, hanem elvileg csak a következő esetekben:

1. kiskorú örökösöknél;
2. ha az örökösök nincsenek jelen az örökhagyó halálakor;
3. az örökség körüli vitákban.

Ennek az a következménye, hogy egy ilyen leltárt csak kb. minden tizedik halálesetkor vesznek fel. E forrás sajátos előnye közvetlensége és valóságközelsége, amely többek között abból adódik, hogy rendszerint az örökhagyó elhunyt utáni első napokban készítik, miután annak házat és vagyonát már lepecsételték. A leltárak három részből állnak:

1. A cím, ami tartalmazza az akta megfogalmazásával megbízott nevét, annak a nevét, akire a leltár vonatkozik, családi állapotát, foglalkozását, társadalmi helyzetét, a lakás típusát és címét;
2. az ingóságok felsorolását és felértékelését és
3. adatokat az ingatlanokról, a vagyonról, adósságokról, szerződésekről, stb.

Vitathatatlan értékei mellett azonban e forrás sem problémamentes. Néhány hagyatéki jegyzékben pl. nem említik a könyveket, bár az örökhagyónak valószínűleg, vagy biztosan birtokában volt egy könyvtár. A felsőbb rétegekhez tartozóknak gyakran több lakhelye is van, amelyek közül csak egyről számolnak be, pl. egy nemesnek csak a párizsi lakásáról, holott vidéki birtokán valószínűleg könyvei is vannak. Még nagyobb problémát jelentenek a nem teljes, vagy pontatlan könyvtárismertetések gazdasági, politikai vagy erkölcsi okok miatt. Mivel a könyvtárak értékének felbecsülése tisztán gazdasági szempontok alapján történik, gyakran csak a folio- és a negyedréteket ismertetik úgy, hogy azok azonosíthatók, a többi könyvet meg csak sommásan kb. olyan formában adják meg, mint „sok más könyv” vagy „egy ládában x könyv”. A

könyvismertetések gazdasági indokok miatti pontatlanságainak oka nemcsak maga a könyv, hanem részben maga a tulajdonos is: a leltárkészítés költségei (papírárak, munkadíj stb.) súlyosan nyomnak a latba, s különösen a kis értékű leltárak esetében erősen megemelik a költségeket, úgyhogy épp az anyagilag kevésbé tehető rétegeket sújtják. Mindez ahhoz vezet, hogy az alsóbb rétegeknél, a társadalomban elfoglalt arányukkal összevetve a leltárak általánosan kisebb mértékben vannak jelen és az ismertetések gyakran még sommásabbak, mint a közép- és felső rétegeknél. Az osztályra jellemző differenciáltság mellett ezen a területen egy történelmi fejlődés is megfigyelhető. Ez – legalábbis Északnyugat-Franciaországban – a 17. század végének sommás ismertetéseitől halad kb. a 18. század második negyedétől a nagyobb egzaktuság felé. Mindennek az a következménye, hogy pl. a párizsi leltárakban a 17. század első felétől a rendelkezésre álló könyveknek 2/3 része sem azonosítható, s Amiens-ben a 16. században az összesen 12 000 könyvből csupán 2700-t ismertettek úgy, hogy lehetséges a cím azonosítása. Mivel az irodalmi műveket gyakran, és a 17. századtól növekvő mértékben nyolcad, vagy még kisebb formátumban nyomtatták, ezeket a becslés és ismertetés illetően sommás formája egészen különös módon érintette. Ide tartoznak azok a könyvek is, amelyeket alkalmasint a leggyakrabban olvastak, sőt egyenesen szétolvastak, és ezzel gazdaságilag értéktelenné váltak. Másrészt az olyan megjegyzések, mint „sérült, csonka kötet” éppúgy tanúskodhatnak az utolsó tulajdonos hanyagságáról, figyelmetlenségéről és a könyv nem olvasásáról. Mindezekhez jön még, hogy a politikai, vallási vagy erkölcsi tekintetben botrányosnak számító műveket az örökösök elhallgatják, hogy az elhunyt tekintélyét és jó hírét megőrizzék. További nehézséget jelent a könyvtulajdon és az olvasmány között lehetséges diszcrepancia. A leltárakban fennmaradt könyvtárak lassú, több generáción végighúzódnó folyamat során keletkezettek, s így alkalmasint csak részben tükrözik az utolsó tulajdonos olvasási érdeklődését. Még ha meg is adják a publikáció dátumát, és az utolsó tulajdonos bizonyul is vásárlónak – ez elég ritkán fordul elő – a vásárlás motivációja nem rekonstruálható minden további nélkül. Mindez fordítva is igaz: a nagyon régen publikált könyveket beszerezhetette az utolsó tulajdonos is. A hagyatéki leltárak könyvlistáiból mindenesetre nem állapítható meg, hogy egy adott könyv megvásárlásánál például kulturális vagy presztízsszükségletek voltak-e mérvadóak. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a leltárak jogi dokumentumok is, melyek bár több szempontból történelmi fejlődést tükrözhetnek, és nemcsak statikus jellegűek (pl. a mindenkori érintett személy hivatali karrierjére vagy vagyoni gyarapodására vonatkoztatva), végső soron azonban mégis leginkább a régi korok embereinek dokumentumai. Az irodalmi művek recepciójára nézve mindez azt jelenti, hogy mivel új tendenciák főleg az új olvasóknál jutnak érvényre, a hagyatéki összeírásoknál az irodalmi fejlődéssel szemben 20-30 éves „késéssel” kell számolnunk. Az imént

felvázolt, a leltárakban fennmaradt könyvtárakkal kapcsolatos problémák első sorban az egyes könyvtárak elemzésekor éleződnek ki (lásd ehhez a későbbiekben egy különösen durva példát).

Milyen lehetőségeket kínálnak tehát a leltárakban feljegyzett könyvtárak a fent említett feltételek és körülmények mellett az irodalomtudós számára? Tisztán matematikai úton az a más források által elérhetetlen esély nyílna meg előttünk arra, hogy a 17. század Franciaországának teljes irodalmi közönségét megragadhassuk. Ha 'egyidejűsége' egy generációt értünk (=30 év), ha a 17. századból két periódust választunk ki, és ha az eredeti francia nyelvű irodalom nagyobb példányszámú műveit vesszük alapul átlagosan feltételezhető 1000-1500-as példányszám mellett, úgy az 1620-1650 és az 1650-1680-as évek irodalmi műveit vásárlók száma kb. 26 000-39 000-re tehető. Ezzel természetesen nem a számokban való abszolút hitet szeretnénk védeni. Pusztán egy számtani példáról van szó, mint már mondtuk, amely az olvasók társadalmi összetételéről, földrajzi eloszlásáról stb. semmiféle felvilágosítással nem szolgál. A jelen pillanatban ráadásul elhibázott is lenne egy ilyen vizsgálat, és módszertanilag is rosszul fogna hozzá a dolgokhoz. Hogy a forrás lehetőségeit teljesen kiaknázhassuk, ésszerűnek tűnik, ha nem saját irodalomtudományi érdekeinket vesszük kiindulópontul, hanem ott kezdünk neki a dolgokhoz, ahol a forrás által adott lehetőségek a legkedvezőbbek. Az összeírások egyik jelentős előnye azonban (mint már láttuk) az, hogy dokumentum jellegük az egész emberre vonatkozik és jellemzi azt, míg például egy nyomtatott, vagy kézzel írott könyvtárkatalógus csak a könyvtártulajdonost jellemzi. A leltárakban közölt adatok az érintett összes ingóságáról lehetővé teszik, hogy megbecsüljük, mekkora jelentőséget tulajdonított az intellektuális és kulturális szükségleteknek. Mivel az ingóságok becslése gyakran szobáról szobára haladva folyik, ilyen esetekben megállapítható a könyvtárnak a házban elfoglalt helye, amelyből újra csak következtetések vonhatók le arról, milyen funkciót töltött be az a tulajdonos számára. E példának okáért állhatott abban, hogy emelje a tulajdonos társadalmi presztízsét, kielégítse intellektuális vagy kulturális kíváncsiságát, vagy hogy munkaeszközéül is szolgáljon. A forrásnak ezek az előnyei leginkább akkor használhatók, ha az irodalomtudós nem követi a társadalomtudós által megrajzolt pályát, és saját elemzéseit alaposan áttanulmányozott helyeken, mint Beauvais, Lyon, Amiens, vagy társadalmi és foglalkozási csoportok vizsgálatával kezdi el. Ezáltal megmaradna a társadalmi kontextus vonatkozása, ami, ha az ember már komolyan veszi az „irodalmi közönség szociológiáját”, kiemelkedő jelentőségű. Egy következő lépésben azáltal vehetnénk figyelembe a forrás által kínált interdiszciplináris együttműködési lehetőséget, ha az irodalomtudósok első sorban történészekkel, szociológusokkal és etnológusokkal vitázva kérdéseket dolgoznának ki, amelyek előbbre viszik az ancien regime irodalmi publikumának kutatását. Míg például a társadalom-

tudósok a magánkönyvtárak vizsgálata során szinte kizárólag azok teológia, történelem, jog, a művészetek és az irodalom 5 osztálya szerinti összetételére, a latin és a francia nyelvű címek százalékos megoszlására, a felvilágosult gondolatok behatolására (főleg az enciklopédián keresztül), vagy a 18. század folyamán fejlődő, a kereszténység ellen ható folyamatra koncentrálnak, addig az irodalomtörténészek természetesen másfajta érdeklődése van. Egy speciális irodalomtörténeti megismerés szempontjából a következő kérdéshelyzetek lennének relevánsak azon a területen, amely érinti a társadalmi rétegek és az irodalmi műfajok összefüggését.

Vajon a regény elpolgáriasodása a 17–18. század fordulója körül arra vezethető-e vissza elsősorban, hogy olvasóközönségként új polgári rétegek válnak döntő tényezővé, vagy pusztán a már meglévő regényközönség ízlése változik? Mindenesetre feltűnő az időbeli egybeesés a leltárakban feljegyzett könyvtárak Quéniaert (1978) által a 18. század eleji Északnyugat-Franciaországban regisztrált nagyfokú gyarapodása, és az első polgári regények, mint Charles: *Illustres Françaises* (Neves franciák, 1713) megjelenése között. Egy újabb kérdés, hogy a regénytermelés különösen a 17. század végétől kezdődő általános növekedéséért az irodalmi publikum kiszélesedését teyü-e felelőssé, vagy pedig az intenzív olvasástól az extenzív olvasásra való áttérést a már hagyományos regényolvasók köreiben? A második lehetőség mellett szól, hogy a 18. század közepén Párizsban a magánkönyvtárak tanúsága szerint viszonylag szűk a könyvtulajdonosok spektruma, a könyvtárak azonban mindig szokatlanul sok regényt tartalmaznak. Vagy az olyan egyidőben létező ellentétes műfajokat, mint a komikus-szatirikus és a heroikus-gáláns regényt különböző szociális rétegek és csoportok olvassák-e, vagy lényegében ugyanaz az olvasókör, csak különböző funkcióval? Eszme- és irodalomtörténeti jelentőséggel bírna a „régiek és az újak vitája”-ban elfoglalt pozícióknak a szociális helyzethez való kötődése. A felső párizsi taláros rétegekhez tartozók könyvtárai azzal tűnnek-e ki, hogy különösen magas arányban tartalmaznak klasszikus antik irodalmat, s az udvari nemesség könyvtárszekrényeiben a kortárs francia irodalom foglal-e helyet, ahogy azt Perrault akarja elhíttetni velünk *Parallele* című művében? A leltárak segítségével az irodalmi publikumot területileg is differenciálni tudnánk. A megfelelő könyvtárakat vizsgálva példának okáért választ találhatnánk arra a kérdésre is, hogy a vidéki nemesség 1700 körül d'Urfé, Gomberville, Scudery és La Carpenede heroikus-gáláns regényeit olvassa-e még mindig, míg az udvari nemesség időközben már Mme de Lafayette-t, Mme de Villedieu-t és Saint Réalt részesíti előnyben. Fontos lenne megtudni azt is, hogy a felvilágosult gondolatok mely olvasói rétegeket érhetek el csak a regények közvetítésével. Végül remélhetjük, hogy ismeretekhez juthatunk az irodalmi kanonizálás folyamatáról, a Corneille–Molière–Racine hármasság keletkezésének idejéről (helyéről), terjedéséről, vagy a 17. századi irodalom redukálásáról stb. Ilyen,

vagy hasonló programoknál azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a forrás fent nevezett problémáit. Semmi esetre sem vonhatunk le *ex negativo* következtetéseket: például egyházi személyek leltáraiban egy erkölcsöket sértő mű, mint a *Parnasse satyrique* hiányából biztonsággal csak annyi következik, hogy ebben a társadalmi pozícióban nem illendő ilyesféle könyvek olvasása, s nem az, hogy egyetlen egy egyházi személy sem olvassa azokat.

A legnehezebb problémákat a leltárakban hiányosan leírt könyvtárak vetik fel. Erre egy példa: Boileau halála után az örökösök Nicolas Caillou könyvkereskedőt bízzák meg az elhunyt könyveinek leltározásával és felértékelésével. Azt gondolnánk, hogy itt az irodalomtörténész számára különösen kedvező esettel van dolgunk: hiszen az elhunytakor talán leghíresebb 17. századi irodalomtörténész könyvtáráról van szó, az összeírást pedig egy elismert szakember készíti. Ha azonban figyelmesebben szemléljük a dolgokat, úgy tűnik, hogy nem fedezhető fel sem a könyvek egzakt száma, sem a könyvtár a fent nevezett osztályok (teológia, jog stb.) szerinti összetétele, mivel a könyveknek maximum egynegyedét adja csak meg cím szerint. Ha például e könyvlistán a 203-as szám alatt ez áll: „Item, un autre paquet de quatre volumes in folio, dont La Pucelle, de Chapelain, prisé III 1” (Ugyancsak van egy ládában négy folio méretű könyv, Chapelain La Pucelle című munkája, értékelve III. 1. kategóriába), ez azt jelenti ugyan, hogy a könyvkereskedő Chapelain eposzát a legismertebb és a legtöbb hasznot hozó könyvnek tartja az adott kötegben, nem mond azonban semmit Boileau értékítéletéről. S ha a továbbiakban név szerint említi Astrée-t, Cléopatre-t és Grand Cyrus-t, Princesse de Clèves-t azonban nem, ebből csak annyi bizonyos, hogy Caillou a három heroikus-gáláns regény eladási értékét olyan magasra teszi, hogy címüket is feljegyzí, nem fogalmazza azonban meg azt, hogy Boileau-nak nem volt meg Mme de Lafayette regénye. Ha Boileau ítéletei Chapelainról, Mlle de Scudéry-ről és La Calprenede-ről nem lennének más forrásokból ismereteink, úgy egyedül a hagyatéki leltár alapján irodalmi hajlamainak teljesen hamis képéhez jutnánk.

Egy hiányos hagyatéki leltár, mint például Boileau-é, annyira eltorzítja a valóságot, hogy csak a legnagyobb óvatossággal használható céljainkra. E szituáció alapján azt a következtetést vonhatnánk le, hogy csak a teljesen ismeretett hagyatéki könyvtárakat vegyük figyelembe. Ezáltal mennyiségileg ugyan lényegesen csökkenne a forráskategória, minősége azonban épp ugyanebben a mértékben javulna. Ezzel a helyesbítéssel azonban szükségszerűen egy társadalmi csúsztatás is együtt járna, mivel a könyvtárakat leginkább csak akkor ismertetik pontosan, ha nagyobb terjedelemről van szó, amely becsléséhez és leírásához szakembert hívnak. Mivel azonban egy nagy könyvtár szinte kizárólag a gazdag és előkelő rétegek kiváltsága, így a társadalmi spektrum nem lebecsülendő mértékben csökken.

Végezetül utaljunk arra, hogy bár szerintem a hagyatéki leltárak minden problémájuk ellenére egyik legfontosabb forrásai az irodalmi közönség kutatásának az ancien regime Franciaországában, messze nem az egyedüliek. A tiltott, erkölcsi, vallási vagy politikai normákba ütköző irodalom terjedéséről és közönségéről a rendőrségi lefoglalásokról készített jegyzőkönyvek vizsgálata különösen a 18. században jelentős forrás.

Számszerűen összehasonlíthatatlanul kevésbé jelentősek, bibliográfiailag azonban a leltárak könyvjegyzékeinél jelentősen precízebbek a kezdetben már említett nyomtatott, vagy kézzel írott könyvtári katalógusok. Nagy értékűek lehetnek az egyes rendelési jegyzékek és könyvszámlák, amelyek alapján sok esetben pontosan követhető egy könyvtár évek alatt történő kialakítása. Értékes ismereteket nyerhetünk különösen a nemesek könyvtulajdonáról a sok esetben csak bibliofil körökben ismert ex librisek és címerek szisztematikus kiértékeléséből. Ez az út, vagyis hogy ma még fennmaradt, korábbi tulajdonosokhoz rendelhető könyvekből induljunk ki, ahelyett, hogy azok könyvtulajdonát másodlagos forrásokból rekonstruálnánk, nem ritkán a kutatás által eddig még szisztematikusán fel nem dolgozott, recepcióra utaló dokumentumokhoz vezet, amelyek a korábbi olvasók közvetlen benyomásait tükrözik: margójegyzetekre, sorok közti bejegyzésekre, aláhúzásokra és hasonlókra gondolok. Itt természetesen könnyen fennáll annak a veszélye, hogy az ilyen dokumentumokra támaszkodó recepciótörténet megragad a pusztá ténygyűjtésnél, vagy értelmetlen anekdotavadászatban merül ki. Éppen ezért feltétlenül szükséges, hogy ne elégedjünk meg a dokumentumok pusztá összegyűjtésével, hanem használjuk azokat gondolataink kiindulópontjaként, amelyek hozzájárulhatnak egyrészt egy empirikusan megalapozott történelmi olvasópszichológia fejlődéséhez, másrészt az irodalmi művek hasonló jellegű recepció- és funkciótörténetéhez.